

BORIS NILEVIĆ
(Sarajevo)

O MORALNOM STANJU BOSNE PRED 1463. GODINU

I

Smrt kralja Tvrtka I (1391) značila je za bosansku državu veliki gubitak. Veze odanosti, poslušnosti i vjernog služenja koje su nekad Tvrtkovu državu sjedinjavale, njegovim odlaskom sa historijske scene naglo su olabavile. Već dugo vremena bosanska država nije bila izložena tolikoj opasnosti od napada spolja i od izbijanja unutrašnje krize.¹

Dok je za Tvrtkove vladavine prevladavala snaga kralja, pod njegovim neodlučnim i povodljivim nasljednikom Dabišom (1391-95) sve jače se afirmišu trojica velikaša: Hrvoje Vukčić-Hrvatinić, Pavle Radenović i Sandalj Hranić-Kosača. Velmože su išle za kraljem sve dok se nisu osjetile dovoljno jakim da svoje velike feudalne baštine pretvore u samostalne državnice na kojima će njima pripasti kako pun iznos zemljišne rente tako i svi ostali izvori bogatstva koji su ostvarivani razvijanjem robno-novčanog prometa. Oni u saboru bosanske vlastele odlučuju o izboru i smjenjivanju kraljeva, rukovodeći se pri tome svaki svojim ličnim interesima. To ih dovodi u oštre i dugotrajne međusobne sukobe, koje su znali da iskoriste i Mađari i Turci.²

U ovom dekadentskom periodu bosanske prošlosti na vlasti se javlja i jedna žena. To je Jelena, žena kralja Dabiše, Tvrtkova nasljednika. Slaba i neodlučna, ona se održala na vlasti tri godine (1395-98), puštajući za to vrijeme da se vlastela osili u istoj mjeri kao ranije srpska za vladavine cara Uroša.³

U tim bosanskim krizama, posrednici su ili Osmanlije ili Mađari, kojima vlastela, sebična i ljuto zavađena, u duši cinici, ide na ruku. Bosna se izmetnula u feudalnu anarhiju prepunu samovolje, lakoumstva i "nedržavotvornog" duha bosanskih velmoža koja prelazi čak i normalu feudalnog XIV i XV stoljeća. Većega rugla, kazuje filozof Vladimir Dvorniković, "cela naša istorija ne pozna. Da nije pored duha vremena igrala pri tom ulogu i razula-

1 Ćirković S., *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964, 169 (Ćirković S., *Istorija Bosne*).

2 Ćorović V., *Historija Bosne*, Prva knjiga, Beograd 1940, 339 (Ćorović V., *Historija Bosne*); *Enciklopedija Jugoslavije 2*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb 1956, 42 (*Enciklopedija Jugoslavije 2*); Šišić F., *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962, 217 (Šišić F., *Pregled*).

3 Ćorović V., *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1925, 56 (Ćorović V., *Bosna i Hercegovina*).

rena individualistička dinarska osionost? Uistinu, to bi bio slab argument za državni smisao naših dinaraca. Raša i polet Nemanjića otkriše nam ipak nešto drugo, suprotno, bar do smrti Dušanove..⁴ Samo nam je to i Bosna otkrila za vladavine Stjepana II i pogotovo Tvrtka I.

Osmanlije se polako uvlače u Bosnu. O tome govori poneka fragmentarna vijest: Hrvoje Vukčić je sredinom 1407. godine imao neke kontakte sa Bajazidovim nasljednikom,⁵ a Sandalj Hranić je držao u svojoj zemlji tursku najamničku vojsku koja se 1411. godine cijenila na 7000 ljudi.⁶

Kada su obnovili jedinstvo države pod Mehmedom I i osposobili se za dalja osvajanja, Turci su pojačali svoju aktivnost u Bosni. Godine 1414. i 1415. u historiji Bosne su "posebno značajne i posebno interesantne. Značajne su otud što se tokom njih afirmisao faktor koji će biti od odlučujućeg značaja u njenoj daljoj istoriji - Turci."⁷ Na ruku im je išao i herceg Hrvoje Vukčić koga je kralj Žigmund juna 1413. godine proglasio za odmetnika i naredio ugarskim velmožama i Sandalju da ga napadnu. Slijedile su i druge sankcije. Hrvoje je pokušao da povрати milost Žigmundovu. Bez uspjeha. Zatražio je pomoć i u Veneciji da ona posreduje kod ugarskog kralja i Sandalja. I tu su mu ostala vrata zatvorena. Republika je u avgustu upravo sklopila primirje sa Ugarskom.⁸ Herceg je jedinog saveznika našao u skopskom namjesniku Ishak begu, koji je na njegov poziv došao u Bosnu maja 1414. godine. Nema nikakve "sumnje da upravo Hrvoju pripada sumnjiva slava da je Turke uvukao u bosanske unutrašnje borbe i da je bosansku državu doveo u položaj sultanovog tributara."⁹ Turci su te godine pustošili zemlju sve do Zagreba i u avgustu se vratili sa plijenom. Njihov pritisak nije jenjavao ni te, a ni 1415. godine, u kojoj Dubrovčani javljaju kralju Žigmundu "da je cela Bosna, sa svim krajevima (omne contrate) podložna Turcima u plaćanju tributa."¹⁰ U tributarnom odnosu, s kraćim prekidima docnije, ona će ostati sve do svoje propasti 1463. godine.

Poslije ovih prelomnih godina, Bosnu počinju sve više da razdiru sukobi velmoža i povremeni upadi Turaka po pozivu zavađenih strana. Kada je sredinom 1415. godine ubijen Pavle Radenović od strane Sandaljevih ljudi u Sutjesci, prilikom njihovog međusobnog obračunavanja, njegovi sinovi Petar i Radoslav su pozvali u pomoć Turke i time doprinijeli novom pustošenju Bosne. Samo se Petar Pavlović "iznevjeri caru sultanu" 1420. godine, ali je odmah ubijen od turskog vojvode Ishaka.¹¹ Petrov brat Radoslav nastavio je

4 Dvorniković V., *Borba ideja*, Beograd 1937, 53 (Dvorniković V., *Borba ideja*).

5 Ćirković S., *Istorija Bosne*, 207.

6 Ljubić Š., *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. VI od godine 1409 do 1412, JAZU, Zagreb 1878, 139, 160.

7 Ćirković S., "Dve godine bosanske istorije (1414 i 1415)", *Istorijski glasnik*, Organ Istorijskog društva NR Srbije 3-4, Beograd 1953, 29.

8 Isti, *Istorija Bosne*, 241.

9 Isto, 241.

10 Spremić M., "Turski tributari u XIV i XV veku", *Istorijski glasnik Društva istoričara SR Srbije 1-2, Beograd 1970*, 35 (Spremić M., "Turski tributari").

11 Isto, 44.

da vlada kao turski tributar i da plaća harač sultanu sa kraćim prekidima, sve do svoje smrti, u novembru 1441. godine.¹²

Turski uticaj se u Bosni polako učvršćivao, čime se pripremao teren za njeno konačno osvojenje. Poslije Pavlovića i vojvoda Sandalj Hranić postaje sultanov haračar. Da bi spriječio da Turci pruže pomoć njegovim protivnicima, on priznaje njihovu vlast.¹³ Od 1415. godine, pa do svoje smrti (1435), Sandalj je smatran turskim čovjekom. U boljoj poziciji nije bila ni, poslije 1422. godine, ojačana kraljevska vlast. Mada je Tvrtko II 1424. godine pripremljen dočekao turski upad u svoju zemlju, on je i dalje ostao u vazalnom odnosu prema sultanu. Pretpostavlja se da je njegov harač iznosio 20.000 dukata.¹⁴ Ni približavanje Bosne Ugarskoj (1425-27) nije neutralisalo turski uticaj. I kralj Tvrtko II i velmože bili su istovremeno vazali sultana i ugarskog kralja. Ali vjernost turskom sultanu bila je jača i kada bi se desilo da se opredjeljuju za sultana ili ugarskog kralja, bosanske velikaše su smatrali za turske ljude.¹⁵

Od momenta kada su pojedine velmože postale sultanovi vazali, Osmanlije su postale i elemenat konzervacije zatečenog stanja i svojim garantijama štitali zemlje oblasnih gospodara i njihove granice. Pokušaji da se sruše Radoslav Pavlović 1430-32. i herceg Stefan 1451-52. godine, ako ne ratom, a ono kupovinom njihovih oblasti, na Porti nisu urodili plodom. Za vojvode Petra i kneza Nikole, porodica Pavlovića nije imala nekadašnju moć. Na vlasti ih je, pored ostalog, održalo i plaćanje tributa turskom sultanu.¹⁶

I pored inferiornosti u odnosu na pretke, kod poslednjih Pavlovića još uvijek dominira samosvijest o njihovom značaju, koja se ogleda kako u aktu Ivaniša iz 1442. godine: "...primivši državu i rusag u ruke gospoctva mi...uzimam i dijelim i dajem i zapisujem vlasteli i slugama našim kako gospodin rusaški i veovoda rusagu stežnik..."¹⁷ tako i braće mu Petra i Nikole iz 1454. godine: "...primivši državu i rusag u ruke gospoctva mi...uzimajući i dijeleći i dajući i zapisujući vlastelem i slugam našim kako gospoda rusaška i gospodari rusagu stežnici..."¹⁸

II

Kao karakteristika tih mutnih vremena može poslužiti ličnost hercega Stefana. Surov i prijek, on je, oslanjajući se na pomoć Osmanlija, ratovao sa cijelim susjedstvom: sa Mlecima, sa Pavlovićima, sa Dubrovnikom, sa despotom Đurđem, pa i sa kraljem Tomašem, koji mu bijaše zet po kćeri. Njega

12 Isto, 44.

13 *Istorija naroda Jugoslavije* I, Beograd 1953, 552.

14 Spremić M., "Turski tributari", 36.

15 Ćirković S., *Istorija Bosne*, 261.

16 Nilević B., "Učešće vojvode Petra i kneza Nikole Pavlovića u političkom životu srednjovjekovne Bosne", *Prilozi Instituta za istoriju*, god. XVI, br. 17, Sarajevo 1980, 67 (Nilević B., "Učešće").

17 Stojanović Lj., *Stare srpske povelje i pisma* I/2, Beograd -Sr. Karlovci 1934, 100.

18 Isto, 148-149.

se nikad nije ticala opšta stvar. U svemu je tražio samo svoj interes, ponekad čak i sitne prirode. I porodicu je zavadio. Kao zreo čovjek ušao je u avanturu sa jednom lijepom Firentinkom "donna Helisabeta", i izazvao protiv sebe skoro cijelu familiju.¹⁹

Kad je saznao da je srpska država pala i čuo da su Osmanlije, bez obzira na njegovu vjernost, upale u njegove zemlje i popalile znameniti manastir Mileševo, njemu je tada postalo jasno koliki je "greh činio krvareći se, radi male dobiti, i trošeći svoju snagu i svojih hrišćanskih drugova, da, u odlučni čas, oslabljen postane plen besnog osvajača i pregaženi crv. Ali je kajanje bilo kasno".²⁰

Stari herceg, koji je od "ranijeg pakosnika sve više postajao tragična ličnost historije, s bolom vapi za poslednju pomoć Bosni i hrišćanstvu."²¹

Pri pokušaju da se ocrti ličnost, karakter i historijska uloga hercega Stefana može se poći i drugim putem, to jest treba voditi računa u kojoj su mjeri osobine koje se Kosači pripisuju samo njegove, a ne i odlike čitavog društva tog vremena. Prevrtljivost, vjerolomstvo, nedosljednost ne mogu uopšte poslužiti za karakterizaciju neke ličnosti iz bosanske historije XV stoljeća, jer su to osobine svojstvene svakom vladaocu u plemiću toga vremena.²²

U ocjeni historijske uloge hercega Stefana u novijoj historiografiji dominira osuda zbog služenja Osmanlijama. Zaboravlja se, međutim, da je to bilo vrijeme u kome je Turska bila sila na koju se moralo itekako računati.

Ne može se nijekati da je tokom većeg dijela svoga života Stefan Vukčić bio u dobrim odnosima s Portom i da je na tim odnosima gradio svoju politiku. Ali koji od njegovih savremenika nije to isto radio u nekom razdoblju svoga života, samo što je Stefan takvom politikom postizao uspjehe.²³ I otuda proizilazi osuda njegovih onovremenika. Povezivanje sa Turcima predstavljalo je opšti porok u koji su zapadali svi kada im je to bilo potrebno, mada su se kasnije za te grijehe svi uzajamno optuživali.

Mada su sultanovi haračari sa strahom gledali da se ne zamjere sultanu, oni su gotovo uvijek bili spremni da se pridruže svakoj antiturskoj akciji, koja bi iole davala izgleda na uspjeh, u nadi da će se osloboditi teškog haračarskog odnosa. U vrijeme hrišćanske akcije 1443/1444. godine, mnogi sultanovi vazali, od vojvode Stefana Vukčića do vlaščkog kneza, despota Konstantina Paleologa, Karla II Toko, odbili su plaćanje harača, nadajući se uspjesima zapadne vojske. Ali, poslije poraza kod Varne, svi su se morali ponovo pokloniti Osmanlijama.²⁴

19 Ćorović V., *Bosna i Hercegovina*, 58; isti, *Historija Bosne*, 479-480.

20 Isti, *Bosna i Hercegovina*, 58.

21 Isto, 58.

22 Ćirković M.S., *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964, 270 (Ćirković M.S., *Herceg Stefan*).

23 Isto, 270-271.

24 Spremić M., "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", *Jugoslovenski istorijski časopis* 1-2, Beograd 1966, 43 (Spremić M., "Turci"); isti, "Turski tributari", 55.

U pogledu sultanovih osvajačkih namjera više nije bilo iluzija. To se najbolje vidi iz izjave hercega Stefana s početka 1461. godine kada je istakao da se "približava vreme kad će me proždrti kao i tolike druge vladaoce i gospodare, jer naše granice nisu ni velike planine ni velike vode, ne mogu ga svojim bogatstvom zasititi niti mu se svojom silom odupreti."²⁵

Vrlo slabo poznajemo hercega Štefana u funkciji gospodara njegovih oblasti. Po svemu sudeći, nemilosrdno je pritiskao nametima svoje podanike, za koje se nije mnogo brinuo u trenucima kada su stradavali od gladi i oskudice.²⁶

Malo se osjećao vezanim i za prava utvrđena običajima i drugom praksom kad su bile u pitanju mjere koje su imale da dovedu do bogaćenja njegove komore. Sve povelje, zakletve i uzakonjeni običaji "padali su pred njegovim javno izraženim principom: svako treba da gleda svoju korist."²⁷ U tom pogledu on je najdalje otišao od svih naših velmoža. Dokle god je snaga njegove vlasti dozvoljavala, narušavao je utvrđene carine i razbijao uzakonjene monopole.²⁸

Po vjerskoj pripadnosti herceg Stefan je bio "prava slika i prilika onih bosanskih feudalaca koji su prema političkim prilikama imali po dvije i tri vjere. On je bio u duši pravoslavni; spolja bogumil; a papi je poručivao da će primiti katoličku vjeru."²⁹ Hercegu je ipak bilo stalo do vjerske tolerancije na njegovom području kako bi, uz podršku crkava, održavao političku i vjersku premoć nad kraljem Bosne sa kojim je često bivao u sukobima. Njegovi dvorski ljudi i savjetnici bili su pripadnici sve tri religije. Gost Radin pripadao je "bosanskoj crkvi"; mitropolit David bio je poglavar pravoslavne crkve u Humu, a "poštenu viteza" Pribisav Vukotić završio je život kao katolik.³⁰ Vidimo da su na našem tlu još u dubini stoljeća tražena rješenja za konfesionalnu šarolikost, istina po onovremenim nazorima i interesima. Dozvolimo, ipak, da je Bosna kao zemlja bez inkvizicije i lomača bila blagorodnija u odnosu na zapadnu Evropu.

Malo se može reći o hercegovim ličnim osobinama. Ostave li se po strani dubrovačka laskanja (kako bi Republika uz ostalo i preživjela tolika stoljeća) da je veoma mudar i ima "dubok intelekt", može se ipak, posmatrajući Stefanovu djelatnost u cjelini, reći da je posjedovao neosporno visoku inteligenciju. Ona mu je omogućavala da uoči glavne pravce i tokove zamršene političke situacije, da se po njima upravlja, izvlačeći uvijek korist za se-

25 Ćirković S., "Pad Bosne i pokušaji otpora turskom osvajanju", *Istorija srpskog naroda*, Druga knjiga, Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371-1537), Beograd 1982, 393 (Ćirković S., "Pad Bosne").

26 Ćirković M.S., *Herceg Stefan*, 274.

27 Isto, 274.

28 Isto, 274.

29 Dučić N., "Istorija srpske pravoslavne crkve od prvijeh desetina VII v. do naših dana", *Književni radovi Nićifora Dučića arhimendrita*, knjiga 9, Biograd 1894, 60; Ćorović V., *Historija Bosne*, 186.

30 Đurić V., "Manastir Savina", *Boka 5*, Herceg-Novi 1973, 10.

be.³¹ Njegova neposrednost i otvorenost je ponekad išla predaleko. Pokazivao je u izvjesnim trenucima potpuno odsustvo diplomatskog takta, jako njegovanog u to vrijeme. U kontaktu s dubrovačkim poslanicima hercegovo ponašanje se graničilo sa bezobzirnošću. Pokazivao je otvoreno neraspoloženje i zlovolju. U nekoliko mahova dubrovački poslanici su se požalili svojoj vladi da ne mogu da govore s hercegom u smislu uputstava jer je rdave volje i neće da razgovara.³²

Ma koliko djelovao kao jaka ličnost, herceg je ipak bio stalno pod nečijim uplivom. To se vidi i iz taktike Dubrovčana koji su imali mnogo iskustva u kontaktu s našom vlastelom. U početku je Pribislav Pohvalić, istaknuti vlastelin i diplomata porodice Kosača, bio prvi savjetnik po kome se tada još mladi vojvoda Stefan upravljao. Što Dubrovčani nisu mogli direktno postići kod Stefana, moglo se preko žena (majke, žene).³³

U nečemu je herceg umnogome odudarao od svojih velikih i malih savremenika. Nemamo nijedne vijesti koja bi svjedočila o njegovoj svireposti, o mučenju i ubijanju, javnom ili tajnom, što je bilo uobičajeno političko sredstvo toga vremena.³⁴ Ipak, odsustvo takvih izvora ne bi moglo samo za sebe da bude dovoljna osnova za takav zaključak.

Velika slabost Stefanova bile su, rekosmo, žene. To pokazuje i njegova avantura sa lijepom Firentinkom Jelisavetom, koja je izazvala političke posljedice i odjeknula kao veliki skandal, kao i njegova tri braka.³⁵ Samo, nije svaki kralj ili plemić bio onakav uzor čistote i uzdržljivosti kako arhiepiskop Danilo opisuje kralja Stefana Dragutina. Danilo veli da Dragutin 23 godine nije imao polnog odnosa sa svojom ženom. Živjeli su kao brat i sestra.³⁶ Monah Teodosije kazuje kako je arhiepiskop Sava u svojim propovijedima preklinjao svakoga sa suzama u očima da se ukloni bezakonja, brakolomstva, pederastije i svakoga bluda.³⁷

III

Svaki od vladara ili oblasnih gospodara je zajedno sa teritorijom nasljeđivao i posljedice ranijih ratova: sukobe, nepravde i uvrede. Gradila se patologija osvete koja se realizovala u prvoj pogodnoj prilici, stvarajući tako povoda za nova neprijateljstva. Bolest vrha bosanskog društva išla je naruku Osmanlijama koji su je podsticali i podržavali.³⁸ Pa ipak, i u agoniji države, pokušavaju se prevazići suprotnosti. Zajednička opasnost od Turaka dovela

31 Ćirković M.S., *Herceg Stefan*, 275.

32 Isto, 275-276.

33 Isto, 276.

34 Isto, 276.

35 Isto, 276.

36 Jireček K., *Istorija Srba*, Druga knjiga (Kulturna istorija), Beograd 1978, 258 (Jireček K., *Istorija Srba II*).

37 Isto, 258.

38 Nilević B., "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, Časopis za društvena pitanja, godina LXXVI, Sarajevo 1986, 424.

je do izmirenja hercega Stefana sa Tomaševim nasljednikom Stefanom Tomaševićem.³⁹

U proljeće 1462. godine Bosna je obnovila veze s Ugarskom koja joj je jedino mogla pružiti stvarnu pomoć u slučaju turskog napada. Već tada se znalo da je na Porti donijeta odluka o osvajanju Bosne. Kralj i herceg Stefan su tražili na sve strane pomoć. Neprekidno su bili u kontaktu s papom i on se trudio da u zemlju uputi što više krstaša i oružja i stalno je imao svoje legatate na bosanskom dvoru. Preko Dubrovnika su Bosanci vodili pregovore i sa Skenderbegom koji je među tadašnjim hrišćanskim vladarima imao najviše uspjeha u ratovanju s Turcima. Izdejsstvovana je čak kod Venecije dozvola da pređe preko njenih teritorija. Kod hercega Stefana su boravili i poslanici Ferdinanda Aragonskog, nasljednika kralja Alfonsa, kome je herceg bio vazal, ali od njega se moglo malo očekivati zbog unutrašnjih ratova u južnoitalijanskoj kraljevini. Venecija se u ovom času držala veoma rezervirano i na molbu za pomoć savjetovala da se kralj i herceg uzdaju u svoje snage i da se oslone na ugarskog kralja. Ostali hrišćanski vladari su učestvovali samo obećanjima i tražili da prvo regulišu svoja nesuglasja, pa da se tek onda okrenu protiv Osmanlija.⁴⁰

Ipak, od Ugarske preko Bosne i mletačkih posjeda sve do Albanije, stvoren je pojas zemalja spremnih da se brane i odupru Osmanlijama. Međutim, taj s mukom povezani pojas država i oblasti imao je i svoje nesigurne dijelove i svoje opšte slabosti, a najveću među njima predstavljao je strah. Prevladalo je uvjerenje da se Turcima i ne može stati na put, jer su ih njihovi veliki i brzi dotadašnji uspjesi činili nepobjedivim.⁴¹ Otpornu snagu države slabilo je i nezadovoljstvo seljaka koje su, po izjavi mladog bosanskog kralja Stefana Tomaševića, Turci mamilili obećavajući im slobodu. Na silu pokrštena starješine bosanskih krstjana bile su takođe nezadovoljne režimom uprkos tome što se novi kralj trudio da ih odobrovolji i veže za sebe.⁴²

IV

Slabo sačuvani izvori ne pružaju nam pravu predstavu o selu. Stoga se po "seljačkom pitanju" i lutalo, kao na primjer Ćiro Truhelka, koji je srednjovjekovnu Bosnu prikazivao kao rajsku zemlju. On je pisao da je bosanski kmet, za razliku od "srpskog mjeropha, bio kud i kamo na višem socijalnom stepenu a kmetski odnošaj, nije njegovu ličnu slobodu ni na koji način ograničavao. On, osim trećine, odnosno polovine, redovno nije bio vlastelinu dužan vršiti niti kakve službe, niti mu rabotati, dapače ni u socijalnom pogledu nije bio daleko odvojen od vlastelina, jer se spominju u listinama iza vlasteličića, tj. manjih posjednika, odmah "kmetiči".⁴³ O odnosu između

39 *Enciklopedija Jugoslavije* 2, 44.

40 Ćirković S., *Istorija Bosne*, 325; isti, "Pad Bosne", 393.

41 Isti, "Pad Bosne", 393-394.

42 Isto, 394.

43 Truhelka Ć., *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Separatni otisak iz "Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini", Sarajevo 1915, 6.

"kmeta i vlastelina u srednjem vijeku nemamo do današnjeg dana još nijedne listine u Bosni, koja bi nam dala pouzdanih podataka."⁴⁴

Kakvo "divno" logiciranje u odnosu na prethodno kazivanje, pa onda, po "staroj sredovječnoj instituciji imao je vlastelin u razmiricama svojih kmetova i sudačku vlast prve institucije, ali čini se da on tog prava nije vršio."⁴⁵

Prema kazanom "nisu sredovječne agrarne prilike u Bosni bile bogzna kako strašno "sredovječne", položaj bosanskog kmeta bijaše dapače vrlo povoljan, a savrnimo li ga sa srpskim mjerophom, upravo sjajan. Za to nigdje u bosanskoj historiji ne nalazimo ni najsitnijeg traga kakvoj kmetskoj buni."⁴⁶

Podimo samo od haračke obaveze prema Osmanlijama koja je iscrpljivala i bosanske kraljeve i njihove podanike. Pretpostavlja se da je Stefan Tomaš plaćao godišnje 40.000 dukata.⁴⁷ Kako se snalazio? "Na najveću štetu našu i naših podanika" (cum maximo detrimento nostro et nostrorum subditorum), kako to vidimo iz njegovog pisma upućenog Veneciji 1456. godine.⁴⁸ Da bi došao do novca potrebnog sultanu, koji narod nije mogao podmiriti, kralj se, kao i oblasni gospodari, morao odricati i svojih prihoda. U tu svrhu on je koristio prihode dobijene od dubrovačkih trgovaca na ime carine i pribjegavao novčanim pozajmicama od istih.⁴⁹ Sem harača, kralj i oblasni gospodari su slali i poklone i nerijetko se služili podmićivanjem na Porti.⁵⁰ Težina harača kojim su Turci pritiskivali stanovništvo Bosne zapažena je i u zapadnoj Evropi. Na to je ukazao papa Pijo II obraćajući se hrišćanima u jesen 1458. godine.⁵¹

Svi ovi momenti su privredno gušili zemlju, pojačavali eksploataciju seljaka i slabili volju naroda za otporom. Izgubljeni balkanski svijet, prevashodno seljaci, mnogo je stradao zbog rasula stvorenog oko turskih granica i međusobnih sukoba velmoža, pa je često očekivao osmansku vlast kao oslobođenje od svojih nedaća. Na to se žalio, rekosmo, i posljednji bosanski kralj Stefan Tomašević papi Piju II 1461. godine, govoreći: "Turci su u mojoj kraljevini sazidali nekoliko tvrđava i pokazuju se ljubazni prema seljacima, obećavaju da će svaki od njih biti slobodan ko k njima otpadne. Prost um seljaka ne razume prevare i misli da će ona sloboda vazda trajati. Lako je moguće da će prostota ovim varanjem zavedena, od mene otpasti, ako ne vidi da sam tvojom vlašću ojačan, ni vlastela neće se dugo održati u svojim gradovima ostavljena od seljaka."⁵² Rekli bismo da je ovim riječima dat pravi sud o odnosu gospostvujućeg i "prostog uma" unutar jednog društva u čitavoj jednoj historijskoj epohi.

44 Isto, 6-7.

45 Isto, 8.

46 Isto, 8.

47 Spremić M., "Turski tributari", 38.

48 Isto, 46.

49 Isto, 46.

50 Isto, 46.

51 Isto, 39.

52 Solovjev A., "Pravni položaj seljaka u srednjevekovnoj Bosni", *Pregled*, sv. VI, knj. II, Sarajevo 1947, 250.

O MORALNOM STANJU BOSNE PRED 1463. GODINU

R e z i m e

Ovaj rad je pokušaj psihologiziranja onovremenog bosanskog čovjeka, prevashodno aristokrate, čijeg se staleža izvorna građa najviše i dotiče. U dekadentskom periodu bosanske prošlosti vlastela, sebična i ljuto zavađena, u duši cinici, ide putem međusobnog istrebljenja. U tim krizama, posrednici su ili Osmanlije ili Mađari, kojima bosanska zavada ide naruku. Bosna se izmetnula u feudalnu anarhiju prepunu samovolje, lakoumstva i "nedržavotvornog" duha bosanskih velmoža koja prelazi čak i normalu XIV i XV stoljeća. Izgubljeni balkanski svijet, ponajviše seljaci, mnogo je stradao zbog rasula stvorenog oko turskih granica i međusobnih sukoba velmoža, pa je često očekivao osmansku vlast kao oslobođenje od svojih nedaća.

MORALS IN BOSNIA SHORTLY BEFORE 1463

S u m m a r y

Death of the king Tvrtko I (1391) was a great loss for the State of Bosnia. Loyalty, obedience and devoted service, the features which had united Tvrtko's state, suddenly weakened after his departure from the historic scene. Bosnian state was exposed to the great danger of exterior attack and interior crisis, as it had not being for a long time ago.

While during the Tvrtko's reign the strength of the king had prevailed, under his indecisive and weak-willed successor Dabiša (1391-95) three of the landowners were in the foreground: Hrvoje Vukčić-Hrvatinić, Pavle Radusinović and Sandalj Hranić-Kosača. These landowners had followed the king until they felt themselves strong enough to turn their great feudal properties into independante little states from which they could enjoy the whole amount of the rent and all the incomes realised through turnover of goods. In the Parliament of Bosnian landowners three of them were deciding about the election and changing of the kings, guided in that by their own personal interests.

In this decadent period of Bosnian past the landowners, selfish, badly quarreled and cynic from the bottom of their hearts, were plunging into mutual extermination. Intermediary role in these crysis was played by either Ottomans or Magyars to whom those Bosnian quarrels were suitable. Bosna degenerated into feudal anarchy full of obstinacy, frivolity and "nongovernmental" spirit of Bosnian landowners, which surpassed even the average of the 15th and 16th centuries. The lost Balkan people, most of all the peasants, suffered a lot because of the disintegration around Turkish borders and mutual conflicts of the landowners, so that they expected Ottoman rule to free them from misfortunes.